

Helligsø Skole 1816-1939

Af læge OLAF NØRGAARD, Holstebro

I "Historisk Aarbog for Thisted Amt" 1918 er fortalt, hvad der vides om undervisning og skolebygninger i Helligsø indtil 1814. I dette år fik vi en ny lov om almuens undervisning: "Anordning af 29. Juli 1814 for Almueskolevæsenet i Danmark", en lov der krævede betydelige ændringer på næsten alle områder indenfor skolevæsenet. Hvorledes disse ændringer blev sat i værk i Helligsø, vil blive skildret i denne artikel.

Skolebygninger

På kortet fig. 1 fra 1815 ses den ældste skoles beliggenhed på matr. nr. 2 b lige nord for vejen, den nuværende Vestervej, der går fra Helligsø by ind i præstegården. Det er sandsynligt, at skolen har ligget her lige så længe, der har været givet undervisning.

Fig. 1. Kort over matrikler og veje 1815. Den ældste skole er de to bygninger på matr. nr. 2 b. I 1816 bygges en ny skole lige under 2-tallet på matr. nr. 2 a. I skellet mellem 1 a og 2 a anlægges en vej, og hvor denne rammer Gundtofte Å, der danner skel mod Sindrup, bygges skolebroen. I 1885 bygges en ny skole lidt øst for kirkegården syd for vejen fra Helligsø by. Er ikke vist kortet.

Efter kortet har der været to parallelle bygninger i retning øst-vest, og dette bekræftes af en oplysning i brandtaksationsprotokollen 5. marts 1824, hvor der skrives "stuehus i nord" og "det søndre hus".

I nedennævnte skoleplan fra 1816 oplyses det, at degneboligen og især skolehuset er yderst brøstfældige. Efter ovennævnte brandtaksation slettes de to bygninger af forsikringen, og de er derefter sandsynligvis blevet revet ned. En stedlig tradition oplyser, at der var lergulv i skolestuen, og at der var så lavt til loftet, at degnen måtte gå med bøjet hoved. For at han af og til kunne rette sig op, var der ved siden af katederet lavet en fordybning i lergulvet, så dyb, at han der kunne stå oprejst.

En plan til nyordning af skolevæsenet er approberet af det kongelige danske kancelli 27. januar 1816. Efter denne plan skulle den gamle skole nedlægges og en ny opføres omtrent midt på degneembedets jordlod, matr. nr. 2 a i det østlige Helligsø. Her skulle gives undervisning ikke blot til børnene fra Helligsø, men også til nogle børn fra nabosognet Ydby, nemlig børnene fra Gundtoftmøllegård, Svejgård, Højbjerg og Sindrup by.

Den ny skole bliver sandsynligvis opført allerede samme sommer, den bliver i hvert fald vurderet til brandforsikring 8. marts 1817. I brandtaksationsprotokollen beskrives den således: "Skolehuset i øst og vest, 40 fag lang, 8 alen dyb, fyrrer

over- og undertømmer, klinede vægge og stråtag, indrettet til skolestue og beboelse? Forsvarlig mod ildsvåde og ej tilforn forsikret".

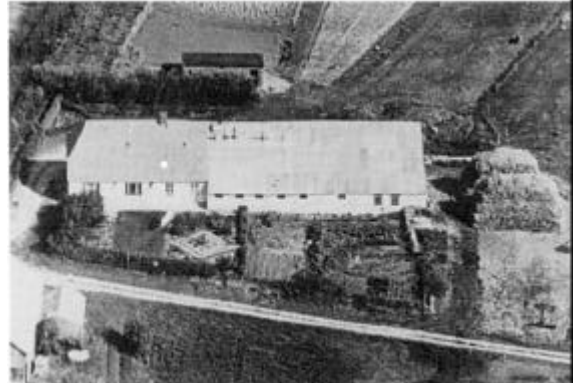

Fig. 2. "Æ gammel skuel" som den så ud i 1948. Må sammenholdes med grundplanen fig. 3. Den østlige del af haven ud for udskuddet, er den gamle kålgård, den vestlige del, ud for grundmuren, er anlagt på den gamle legeplads. I det grundmurerde sidder endnu to af de oprindelige vinduer med 6 kvadratiske ruder. Det øverste af to sådanne vinduer ses på fotografiet fig. 4.

Her blev der givet undervisning indtil efteråret 1885. Ved skøde af 15. juni 1886, tinglæst 15. juli blev matr. nr. 2 a med skolebygningen solgt til landmand Peder Christian Larsen fra Sindrup. Han lod bygningen forkorte ved at nedrive skolestuen i vestenden, men foretog i øvrigt ingen forandringer. Fra 1930 var der skiftende ejere, der helt ændrede bygningens indretning. Fra 1965 stod bygningen tom og forfaldt mere og mere, og orkanen 24. november 1981 blev dens skæbne. I sommeren 1982 blev beboelse, køkken og bryggers revet ned. Tilbage står østenden, d.v.s. laden med det gamle tømmer. Den er istandsat og anvendes til maskinhus sammenbygget med en ny ladebygning i nord fra ca. 1955.

Bygningens indretning fremgår af tegningen fig. 3, der viser forholdene 1915-1930. Der var da ingen ændringer foretaget siden nedrivningen af skolestuen 1886. Denne skolestue var på 2205 kubikfod, d.v.s. 275 kubikalen. Da højden var 4 alen og bredden 8 alen, må bygningen have været 8 til 9 alen længere.

I 1915-1930 var hele bygningen tækket med strå, vinduerne var, som det fremgår af fig. 2, 3 og 4. Udenfor bryggersdøren var der en kampestenssat brønd, og over denne en flad, tilhugget kampesten, der dækkede hele brønden. I midten var der hugget et regelmæssigt rundt hul, lige stort nok til, at en spand kunne gå igennem.

I bryggerset var der bjælkeloft, i alle de andre rum var der gipset. I laden og tærskeloen var der lergulv, i stalden stenpikning, i køkken og bryggers gule mursten, lagt på fladen. I alle de andre rum var der bræddegulv, og dette var i rummene nr. 3, 4 og 5 et trin højere end i de andre rum.

Bjælkerne var af pommersk fyr, så hårde, at der næsten ikke kunne bankes søm i. Yder- og indervægge var sat af gule mursten udvendig og de fleste steder indvendig hvidkalkede. Ved en ændring i 1945 fandt man een væg,

der bestod af ler, klinet op på et skelet af halm. Det var den østlige væg i sengekammeret, nr. 2 på fig. 3.

De børn, der kom fra Sindrup, måtte på skolevejen nødvendigvis passere Gundtoft Å, der danner skel mellem Helligsø og Ydby sogn, og som da var bredere og mere vandrig end nu. En bro var nødvendig, for at de kunne komme tørskoet over. Denne bro, ”æ skuelbrow”, var bygget af utildannede og enkelte groft tildannede kampesten, og den stod i tyverne, som da den blev bygget. Senere er der kommet sammensynkninger, som er repareret ved indlæggelse af store cementrør. De fleste af stenene er endnu på stedet, og mange sidder på deres oprindelige plads. Med lidt sagkyndig hjælp kunne broen sættes i stand til et varigt minde om skolefællesskabet mellem de to sogne.

Fig. 3. Grundplan af beboelse, stald og lade, tegnet efter oplysninger af Peder Christian Larsens sønnesøn, Conrad Larsen, født 1910. 1: Gang. 2: Sengekammer. 3: Stue. 4: Stue og sovekammer med dobbeltseng og bilæggerovn. 6: Køkken med komfur, køkkenbord i udskuddet. 7: Spisekammer. 8: Bryggers. 9: Grukedel. 10: Bageovn. 11: Pigeværelse. 12: Tærskelo. 13: Heste- og kostald. 14: Rum til hønsene. 15: Lade. 16: Kålgård med stendige.

En ophævelse af skolefællesskabet drøftedes i Helligsø-Gjettrup sogneråd så tidligt som 15. januar 1873, men først i 1884 lykkedes det at få en plan godkendt. Efter denne plan skulle Helligsø Skole nedlægges, og børnene fra Sindrup søge til en nyopført skole ved Holmegårdene i Ydby sogn. Ved Helligsø Kirke skulle opføres en ny skole, og til denne skulle søge ikke blot børnene fra Helligsø, men også børnene fra Kobberø Havreland. Disse børn var tidligere blevet undervist i Gjettrup Skole, der som følge deraf var stærkt overfyldt.

Første led i denne plan, salg af Helligsø Skole og skolelod, er allerede omtalt. Andet led blev indledt med købet af en ny skolelod, lige øst for Helligsø Kirke, matr. nr. 3 e m.fl., udskilt fra Helligsøgård. En købekontrakt blev undertegnet på Helligsøgård 18. juni 1886, tinglæst 16. december.

Den gamle skolelod var på 9 tønder land og 1 tønde hartkorn, den nye var på 6 tønder land, og hartkornet var 6 skæpper. Læreren fik altså ved flytningen mindre jord til rådighed og fik derfor en årlig erstatning udbetalt.

På den nye skolelod byggedes der i løbet af sommeren 1885, altså før købekontrakten blev undertegnet, en ny skole med skolehus i øst og vest, udhus fra vestenden af skolehuset mod syd.

9. maj 1894 brænder skolen og udhuset. Mure og fundamenter tog dog kun ringe skade, og det blev vedtaget at opføre skolen på de gamle sokler. Bygningen blev dog tækket med skifer i stedet for strå, og der blev efter lærerens ønske indrettet et loftsværelse.

Skolehuset, hvis længde er 20 m og bredde $7\frac{1}{2}$ m, indeholder fra øst skolegang og skolestue, tre større og et

mindre værelse, gæsteværelse, køkken, spisekammer med kælderrum under, samt et loftsværelse.

Udhusets længde er 26 m, bredde $6\frac{2}{3}$ m. Det indeholder bryggers med bageovn og gruekedel, kulrum, WC, stald, lade, vognskur, samt tørverum på bryggersloftet. Billede af skolen findes i Dansk Skolestat, Jul i Thy 1975 og 1977, samt i Sydthy Skolemuseum.

Indtil ca. 1920 drev skolelæreren selv den til skolen hørende jordlod, senere blev jorden lejet ud til forskellige, oftest præstegårdsforpagter. Senere blev jorden solgt til naboerne, og den sidste parcel, selve skolebygningen med legeplads og have, matr. nr. 3 m, blev ved skøde tinglyst 27. november 1961 solgt til en privat. Undervisningen var ophørt nogle år tidligere.

Lærerne

De første lærere er omtalt i ovennævnte artikel i Historisk Aarbog, 1918. Da planen til nyordning af skolevæsenet blev godkendt af kancelliet 1816, sad der en lærer Bruun i embedet. Det har ikke været muligt at finde hans dødsdato, men han må være død kort efter. Planen kunne nemlig først sættes i værk, når embedet blev vakant.

Den første lærer i den nyopførte skole var Peder Pedersen Hvidberg, søn af husmand Peder Clausen i Hvidbjerg vesten Aa. Han var født 1792, dimitteret fra Snedsted Seminarium 1815, først lærer i Trankjær og fra 15. juni 1818 i Helligsø.

Fig. 4. Skolebørnene fotograferet mod vestgavlen med skolestuen. Sandsynligvis foråret 1883. Niels Christensen var da syg, og læreren på billedet må være hans søn, Jens Christian Christensen, der da var hjælpe lærer i Tvølm i nabosognet Ydby.

Peder Hvidberg var to gange gift, første gang med Ane Christensdatter Handrup, der døde 31. juli 1835, anden gang med Anne Margrethe Nielsdatter fra Hvidbjerg vesten Aa. Han døde selv 28. februar 1867 af ”alderdoms svaghed”.

Om skolemateriel, bøger og undervisning i denne tid vides intet. En stedlig tradition, der stammer fra en elev 1860-1867 fortæller, at børnene da skrev med pinde i flade bakker med sand.

Peder Hvidbergs efterfølger var Niels Christensen, der var søn af en skrædder, født 18. april 1833 i Lime, Salling. Han var dimitteret fra Ranum Seminarium i 1856 og derefter lærer i Ørum, Thy. 1867 blev han lærer i Helligsø. Han var gift med Nikoline Ditlevsen fra Hundborg.

Efter ansøgning blev Niels Christensen afskediget med pension fra 1. januar 1898. Den 30. december lod han alt sit indbo sælge ved offentlig auktion og rejste derefter til Aarhus, hvor han døde 7. januar 1900.

På Helligsø Kirkegård, lidt øst for korgavlen, ligger en lille flad sten, nu omgivet af grus. Den næsten udslettede

indskrift fortæller, at stenen er lagt over Jens Yde Christensen, født i Ørum, død i Helligsø. Det er lærer Niels Christensens søn, der døde 19. november 1871 af strubehoste, 4½ år gammel.

Før 1928, da tårnet blev bygget, stod klokkestabelen op mod korgavlen, og stenen lå da ikke langt væk fra det sted, hvor ringeren måtte stå. Det var da lærerens pligt at ringe med kirkeklokken, og traditionen fortæller, at sønnen blev begravet på dette usædvanlige sted, for at faderen to gange om dagen kunne blive mindet om ham.

Efterfølgeren blev Johannes Jensen, der var søn af en gårdejer i Thise, født 9. januar 1864, dimitteret fra Ranum Seminarium 1884. Johannes Jensen var to gange gift, første gang med Margrethe Mikkelsen fra Malle ved Løgstør, der døde 1915, anden gang med Karen Olesen, der var datter af en gårdejer i Helligsø.

Lærer Jensen tiltrådte 1. januar 1898 og blev afskediget efter ansøgning 31. marts 1921. Han flyttede da til Skovsgård, hvor han døde 29. maj 1938.

Efter kortvarige vikariat blev embedet besat med Mikkel Jensen, der var søn af en fisker, født i Agger 21. marts 1892, gift 1929 med Nielly Kristine Lauritsen, født i Nørre Hvidbjerg.

Mikkel Jensen var dimitteret fra Nørre Nissum Seminarium 1912. Derefter var han andenlærer i Hvidbjerg, Thyholm, og blev enelærer i Helligsø fra 1. juni 1921. Han beklædte dette embede indtil 1939, da han på grund af omordning af skolevæsenet blev forflyttet til Gjettrup.

I 1939 blev Helligsø Skole omdannet til forskole. 1. november 1856 ophørte undervisningen, og børnene måtte derefter søge til Gjettrup.

Skolemateriel og skolebøger 1920-1927

Ovennævnte spørgsmål er her besvaret med støtte i hukommelsen og i bevaret materiale. For tiden før 1920 må svarene findes ved arkivstudier, og disse er langvarige og endnu ikke afsluttede.

Mod vestvæggen i den lange skolegang stod en hylde til skoletasker og overtøj. Her stod også træskoene, der altid blev skiftet ud med andet fodtøj, hyppigst kludsko.

Omtrent midt på vestvæggen i skolestuen stod den høje runde kakkellovn, til højre for denne kulspand og tørvekasse, til venstre en forhøjning med kateder og lænestol. Bordene var tomandsborde med faste bænke og bordplader, der kunne forskubbes en smule og derved afsløre rum til blækhuse og penneskaffer. Under bordpladen var der hylde til bøger. Sådanne borde findes på skolemuseet Lindahlsminde som nr. 1745.

Helt oppe under loftet hang en række portrætter af konger, digtere og andre kendte personer. Længere nede en række reproduktioner af malerier med motiver fra danmarkshistorien. De fleste af førstnævnte række findes på Lindahlsminde, af anden række kun enkelte eksemplarer.

Til højre for kakkellovnen lige over tørvekassen stod en trækasse med den forreste væg af glas. Indholdet var "40 bibelske billeder". Kun det forreste var synligt, og det blev skiftet ud med nogle dages mellemrum. Kasse og billeder findes nu på Lindahlsminde.

I det nordvestlige hjørne af skolestuen stod et meget højt, smalt dobbeltskab med en masse hylder. Her stod læsebøger, skrivebøger, sangbøger, d.v.s. alle de bøger,

som vi aldrig havde med hjem. På de nederste hylder stod blækhuse og tavler.

I det sydøstlige hjørne stod et meget bredt, lavt dobbeltskab med de få fysiske apparater, der blev brugt i undervisningen. Der var en model af solen, jorden og månen, en elektrisk maskine, en lille elektromotor og et kompas. Disse apparater findes formentlig nu på andre skoler i Sydthy Kommune.

På væggen bag forhøjningen med katederet hang den sorte tavle, og i en lang kasse helt oppe under loftet fandtes de landkort, der blev brugt ved geografiundervisningen. Disse landkort var alle fra tiden før den første verdenskrig, grænseændringerne efter denne blev ført på med vandfarve. De således a jourførte kort fungerede derefter til 1927, sandsynligvis endnu længere. De burde have været på museum, men de er desværre forsvundet.

Ved undervisningen brugtes nedennævnte bøger:

Joakim Larsen: A B C.

Myrebogen Nr. 2.

Espersen og Pinholt; Den vide Verden. I, II, III.

Salmebog for Kirke og Hjem.

Luthers Katekismus ved C. F. Balslev.

N. K. Madsen-Stensgaard: Salmer og sange for Landsbyskolen.

V. Klausen: Fædrelandshistorie for Borger og Folkeskolen.

V. Klausen: Geografi for Borger og Folkeskolen.

Johannes Holst: Geografisk Atlas.

C. C. Gormsen: Naturhistorie for Folkeskolen.

Frederiksen og Sundorph: Naturlære for folkeskolen.

Listen er ikke fuldstændig. Der mangler en bibelhistorie, en sangbog, en skriftlæsningsbog, et par læsebøger og en bog med sætninger til analyse.

Den gamle offerbog

Ved en flytning i tyverne fandtes i forpagterboligen i præstegården denne gamle bog. Dens fulde titel er: "Offer og Accidentser for Kirkesangeren i Helligsø."

Clas 1855.		1855
Johannes Offer til Jule		4 38
Peter Christian Andersen & Nilsen Juleoffer		2 38
Karsten Andersen Børns Børns		1 8
Nilsen & Nilsen Børns Børns		2 8
Johannes Offer til Jule		3 48
Madsen & Nilsen Børns		1
Jens & Nilsen Børns		6
Anders Gallegård Børns		2 6
Lad & Nilsen Børns		2 8
Henrich & Nilsen Børns		3
Nilsen & Nilsen Børns		1 10
De & Nilsen Børns		5 9
Johannes Offer til Jule		4 5
Nilsen & Nilsen Børns		1 16
Christen & Nilsen Børns		1
Nilsen & Nilsen Børns		1 5 8
		82 4

Fig. 5. Første side i den gamle offerbog med Peder Hvidbergs karakteristiske håndskrift.

Bogen er, som det ses af fig. 5, begyndt 1835, og den synes at være ført med stor omhu. Hvis et offer ikke er faldet på den dag, det skulle, bliver det ført ind som senere tilkommet.

I 1867 bliver bogen overtaget af Niels Christensen, og vi får nu ikke blot "Offer og Accidentser", men også alle de øvrige indtægter ved degneembedet: Rug, skolebyg, degnebyg, småredselsbyg, skolepenge, kirkesangerløn, kirkebylærerløn o. s. v.

De sidste indførsler er for 1898 og 1899 ved lærer Johannes Jensen.

Det siger sig selv, at denne gamle bog er en værdifuld gave for den, der forsker i Helligsø Skoles historie. Den giver nøjagtige oplysninger om lærernes indtægter, men den giver mere end det.

Læst med lidt fantasi er de enkelte indtægtsposter ved bryllupper, barnedåb, barselkoners indledning o.s.v. en sammenhængende beretning om landsbyens glæder og sorger gennem 65 år.

Litteratur:

C. M. C. Kvolsgaard: Seminarierne i Snedsted og Ranum 1812-98. Aalborg 1898.

Sonja Nielsen: Sydthy Skolemuseum.

Paul Nedergaard: Personalehistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. Aalborg Stift. København 1959.

Dansk Skolestat. I, II, III, IV. 1934.

Lærerne og Samfundet 1814-1914. København 1914.

Historisk Årbog for Thisted Amt., 1918.

Jul i Thy, 1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984. Her findes billeder af skolebørnene og lærerne.

Sydthy Kommunes, Arkiv, Hurup.

Helligsø-Gjettrup Forhandlingsprotokol 1872-1891 og 1891-1923. I Landsarkivet, Viborg.

Kirkebøger, Skøde- og panteprotokoller. Realregistre. Brandtaksationsprotokoller.

Hassing-Refs Provsti: Kaldsbog for Lærere. Protokol vedrørende approberede skoleplaner.

Skolevisitationsprotokol 1870-1934.

Helligsø-Gjettrup Præstearkiv: Kopibog 1846-1906.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred 1984, side 77-86).